

Notes sobre la integració de l'agricultura de les terres de Lleida en el procés de desenvolupament capitalista*

per Enric Vicedo i Rius

És una realitat ben coneguda que el procés de transició del feudalisme al capitalisme no es realitza segons un únic model de transformació com seria l'anglès, on la petita pagesia havia estat totalment expropiada del seus mitjans de producció –bàsicament, la terra– i va passar a formar part del proletariat –urbà o rural. La pagesia benestat havia esdevingut burgesia agrària, on s'han integrat els sectors de la noblesa.¹ A Catalunya, l'emfiteusi, amb la cessió del domini útil a la pagesia a perpetuïtat, és una realitat que dificultava una transició «a l'anglesa».² A més, no s'ha d'oblidar la importància dels diversos sistemes de parceria –des dels parcers de la Catalunya Vella fins a les llicències temporals de cultiu al Segrià.³ Aquests parcers

* Han llegit aquest paper R. Garrabou, P. Pascual i E. Tello, als quals he d'agrair els suggeriments que m'han fet.

1. La crítica d'Accati a la tendència d'historiadors marxistes a interessar-se per la pagesia bàsicament com a futur proletariat o força complementària del proletariat és en clar procés de superació, la qual cosa no significa negar l'existència de processos de proletarització a diverses escales territorials (L. ACCATI «*Vive le roi sans taille et sans gabelle*»: una discussione sulle rivolte contadine», «Quaderni Storici», 21 [1972], ps. 1071-1103). Garrabou ha reflexionat, a la llum d'aportacions recents que van en el mateix sentit, sobre la necessitat de superar el vell model marxista de desenvolupament del capitalisme a l'agricultura, basat en un procés com l'anglès, on les explotacions pageses tindrien una minsa capacitat de supervivència (R. GARRABOU, *La conflictivitat rural a l'etapa contemporània*, ponència presentada al II Col·loqui d'Història Agrària, Barcelona-Olot-Girona [1986]).

2. B. CLAVERO, *Revolució i dret de propietat: interferència de l'emfiteusi*, «Estudis d'Història Agrària», 7, ps. 9-23. L'emfiteusi continuà existint durant el segle XIX, encara que la pagesia emfiteutica podrà accedir a la plena propietat redimint el cens (A. GARCÍA SANZ, *Crisis de la agricultura tradicional y revolución liberal (1800-1850)*, dins *Historia agraria de la España Contemporánea*, vol. 1 [Barcelona 1985], ps. 7-99).

3. R. CONGOST, *Els propietaris i els altres. Anàlisi d'unes relacions d'explotació*. (*La regió de Girona, 1768-1862*), tesi doctoral, inèdita (Bellaterra 1988); ID. *Reflexions sobre la renda de la terra a la Regió de Girona en l'etapa final de l'Antic Règim. 1770-1840*, dins *Terra, treball i propietat. Classes agràries i règim senyorial als Països Catalans*, ps. 247-277. E. VICEDO RIUS, *Producció, propietat i renda a les terres de Lleida (segle XVIII)*, tesi doctoral, inèdita (Bellaterra 1987); ID., *Propietat i renda senyorial a les terres de Lleida en el marc del procés de creixement agrari (segle XVIII)*, dins *Terra, treball i propietat*, ps. 278-301.

podien passar amb molta facilitat a formar part del proletariat, atès que no tenien cap control sobre el domini útil. Si un procés d'expropiació a l'anglesa és difícil de trobar a les terres de Lleida –almenys amb aquella magnitud–,⁴ la recerca ha d'anar dirigida a explicar com s'aconsegueix que, amb el nou sistema econòmic-social, es matingui o s'incrementi l'explotació del treball pagès –ja sigui pagès propietari, parcer o assalariat. Evidentment, aquest control d'una bona part de l'excedent –no necessàriament de la propietat– per part de la classe burgesa actua en el sentit d'expropiar els sectors menys afavorits de la pagesia.

L'estructura agrària de les terres de Lleida abans de la reforma liberal⁵ es caracteritzava per un predomini de la petita propietat pagesa, que, donades llurs dimensions reduïdes, exigia sovint un important esforç complementari per tal d'aconseguir arribar a un nivell d'ingressos que permetés la subsistència. Les llicències temporals que atorgaren alguns senyors eren una solució complementària fràgil, a causa de la inseguretat en l'estabilitat a la terra. Un sector minoritari de la pagesia aconseguí el domini útil d'aquestes terres a partir d'emfiteusis perpètuas –no així en els termes controlats pel capítol de Lleida, situats fonamentalment al Segrià–, amb la qual cosa es millorà substancialment la seva situació. En canvi, al Segrià –i especialment a Lleida– els petits propietaris de parcel·les de regadiu o bé aquells que no disposaven de terra no tingueren altres alternatives que anar a jornal o acceptar les esmentades llicències en els termes despoblats del capítol. El segle XVIII rarament s'observen contractes de parceria sobre terres de l'horta de Lleida, i en els casos no gaire nombrosos en què el propietari no cultivava directament la terra es feia un arrendament monetari.

El paper del règim senyorial en la sostracció d'una part important del producte pagès, a partir de delmes, primícies, parts de fruits, drets de mòlta, etc., era molt important,⁶ i, segons les sèries de drets percebuts pel capítol de Lleida, començà a caure en termes reals a les primeres dècades del segle XIX, certament més tard que en altres indrets de Catalunya. La forta colonització al darrer terç del set-cents permeté l'estabilitat o fins i tot un moderat augment en termes reals els darrers decennis del set-cents, malgrat la resistència pagesa.

Volem analitzar la situació dels sectors menys afavorits de la societat i

4. E. VICEDO RIUS, *Propietat, accés a la terra i distribució dels ingressos a la Lleida del segle XVIII*, «Recerques», 12 (1982) ps. 57-90; ID. *El proletariat rural al Segrià*, «Actes del II Congrés d'Història Moderna de Catalunya» (Barcelona 1989).

5. E. VICEDO RIUS, *Producció, propietat i renda...* Les referències a conclusions sobre el set-cents a les terres de Lleida que es fan en aquest treball provenen, si no s'indica cap més font, d'aquest mateix treball.

6. Tornarem sobre aquesta qüestió en una altra ocasió, ja que constitueix un dels punts de reflexió del grup de treball sobre *La propietat de la terra i les formes d'explotació del treball pagès a Catalunya*.

també la dels sectors més benestants de les terres de Lleida que, fent activitats de tipus bàsicament comercial (arrendament de drets senyoriais, etc.) o obtenint més terra a les zones on es feren establiments, aconseguiren al llarg del set-cents una situació bona a nivell econòmic, la qual cosa els afavorí en el moment de la subhasta dels béns desamortitzats i consolidaren el seu paper en el marc de la societat rural.

Serà fonamental comprovar en quin grau, un cop suprimit el règim senyorial, la «nova» classe benestant aconseguí continuar explotant el treball pagès.

L'explotació de la pagesia en el marc de la transició

L'enquesta que féu la Junta d'Agricultura de Lleida el 1849⁷ manifestava que *«en la generalidad en esta provincia las tierras labradas por sus dueños se encuentran en la proporción de un noventa por ciento relativamente a los que cultivan arrendatarios o colonos. En los pueblos inmediatos a la capital, una quinta parte de las tierras son cultivadas por arrendatarios o colonos; y puede asegurarse que la mitad de las que pertenecen al término de la capital se hallan arrendadas...»*.

Aquesta visió general, en la qual s'observa la tendència que el propietari conreés directament les seves terres, estaria molt d'acord amb la realitat del segle XVIII si no fos per l'observació que fa sobre la situació de la seva capital, on la meitat de les terres eren arrendades. Com és prou sabut, els arrendaments monetaris i les parceries clàssiques eren, el segle XVIII, molt poc freqüents al terme de Lleida. Només els termes propers al de Lleida eren cultivats amb llicències durant el beneplàcit del propietari i a part de fruits. L'enquesta del 1849 no inclou, com hom podria pensar, aquests termes dins el terme de Lleida: *«En el territorio de la capital⁸ y pueblos inmediatos hay algunos montes pertenecientes al Cabildo Catedral, Clero menor y Establecimientos de Beneficiencia cultivados todos por colonos...»*.

Per tant, ens trobem amb una situació a Lleida radicalment diferent de la del segle XVIII. Això és així si donem per bona la informació de l'enquesta. S'argumenta que *«los mismos de la capital hallan más cómodo el arriendo de sus tierras, para evitar las penalidades del cultivo, la inseguridad de los campos, la carestía de los jornales y las dificultades de la fortificación de la plaza»*.

El *Diccionario* de Madoz, publicat el 1847,⁹ observa: *«Pudiéramos citar*

7. Enquesta publicada a J. DEL MORAL RUIZ, *La agricultura española a mediados del s. XIX. 1850-70. Resultados de una encuesta agraria de la época* (Madrid 1979).

8. Concepte més ampli que terme de Lleida i que inclou termes com Grealó, Raimat, etc...

9. P. MADDOZ (ed.) *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de ultramar*, vol. 10 (Madrid 1847).

muchos e infinitos casos en que el propietario es de inferior condición al arrendatario, pues las pensiones que está obligado a satisfacer importan mucho más que el arriendo de fincas rústicas de igual calidad.»

Si bé és cert que la gran presència d'arrendataris és una novetat, molt més sorprenent és el nivell de vida que aquests assoleixen, segons el *Diccionario*, en relació amb els propietaris. Però qui són els arrendataris? Es tracta del clàssic empresari-arrendatari que gestiona un conjunt de terres i que contracta treballadors? Si és així, pocs rastres tenim d'aquests arrendataris als documents consultats. Sembla més creïble la seva abundor que un alt nivell de vida. És possible de formular alguna hipòtesi: s'ha destacat, per a la segona meitat del set-cents, l'abundor de jornalers. ¿No pot ser que una part dels jornalers haguessin accedit a contractes d'arrendament en unes condicions molt favorables per al propietari i gràcies a les quals es feia una sobreexplotació del treball pagès –en aquest cas dels arrendataris? Hi ha elements que permeten acceptar aquesta hipòtesi.

Les tres finques que posseïa a Lleida el Col·legi de l'Assumpció de Pobres Estudiants, de les quals hem pogut analitzar l'evolució dels arrendaments des de mitjan segle XVIII fins a 1825-26, ens serviran d'exemple. A mitjan segle XIX aquestes finques, controlades per l'estat i encara no subhastades, eren objecte d'arrendaments monetaris. La diferència essencial consistia en el fet que fins el 1825-26 cada finca tenia un arrendatari –o una companyia d'arrendataris–, mentre que cap al 1850 les tres finques eren dividides en un total de 35 fragments, cada un dels quals era arrendat a una persona. La renda que rebia la propietat era la següent:

QUADRE 1. *Arrendament de les terres del Col·legi de l'Assumpció*¹⁰
(en lliures)

<u>període</u>	<u>renda (lliures)</u>	<u>índex</u>
anys 1750	181,33	100,00
anys 1820	704,56	388,55
anys 1850	1563,92	862,47

El creixement de la segona meitat del segle XVIII no és gens sorprenent a causa de l'evolució dels preus dels productes agraris. Allò que sorprèn és que entre la dècada dels vint del segle dinovè i mitjan segle XIX es doblés, en uns

10. Les dades d'aquestes tres finques es conserven a la caixa 233 de l'Arxiu de la Universitat de Cervera, actualment a l'Arxiu de la Universitat de Barcelona. Una primera anàlisi sobre l'evolució dels preus dels arrendaments, E. VICEDO RIUS, *Propietat, accés a la terra...*

moments en què els preus no tenien tendència a l'alça.¹¹ La sobreexplotació dels arrendataris que s'observa podia ésser alleugerida fins a un cert punt si s'havia produït un procés d'intensificació de l'agricultura. Cal pensar que aquests arrendataris devien ser petits propietaris o assalariats que d'aquesta manera intentaven completar els seus ingressos. Almenys això es dedueix dels arrendataris de les terres que havien estat del Col·legi de l'Assumpció. Els 35 fragments arrendats foren distribuïts entre 28 arrendataris (18 de Lleida, 2 de Sunyer i 8 d'Albatàrrec). Dels de Lleida, només 4 consta que pagaven contribució territorial el 1856,¹² i a més amb quotes anuals que no superaven els 64 rals (en la meitat dels casos no arriben als 33 rals). Jornalers o petits propietaris sembla la caracterització més adient per a aquests arrendataris.

Si hi havia oferta d'arrendataris en aquestes difícils condicions, cal pensar que no devia ser excepcional que la pagesia amb menys possibilitats intentés accedir a aquests contractes –almenys aquesta és la nostra hipòtesi, que caldrà confirmar amb futures recerques. En tot cas, resulta sorprenent que en els protocols de tres notaris de Lleida (1850)¹³ no hi hagi arrendaments d'aquest tipus. ¿No mostraria aquesta absència el fet que l'enquesta del 1849 inclogui en el terme arrendaments, tant els monetaris com els que es pagaven en espècie, i que aquests darrers es feien oralment i eren més abundants que els monetaris? Els jornalers eren força nombrosos. Si el 1787 hi havia a Lleida 1.204 jornalers en sentit ampli (sense terra o amb una petita propietat) d'una població total de 10.714, el 1857 n'hi havia 2.197 d'una població total de 17.741.¹⁴ Si comptem, seguint criteris de la Paeria, una mitjana de 4,5 habitants per veí –entès com a unitat fiscal–, observem que el percentatge de jornalers passa d'un 50,57% a 55,73%. Sense ànim de discutir el valor de les dades, hom pot concloure que a mitjan segle XIX el proletariat lleidatà en sentit ampli era força nombrós, tal i com succeïa el segle anterior. L'informe de la Societat Econòmica de Lleida (7 de setembre de 1849) es refereix a la poca utilització que es feia de les nombroses terres de beneficència, de corporacions eclesiàstiques i de senyors laics, la qual cosa es resoldria «*dividiendo en propiedad*», sobretot si es té en compte que «*acaso sólo en la ciudad de Lérida hay seiscientos jornaleros que no tienen ninguna propiedad*».¹⁵ La diferència amb el segle anterior era que ara moltes terres del terme

11. E VICEDO RIUS, *Els preus dels cereals al mercat de Lleida durant la primera meitat del segle XIX*, «Recerques», 14 (1983), ps. 167-176.

12. *Ciudad de Lérida. Lista cobratoria de la contribución territorial del año 1856*. Registre (R.) 1175, secció (s.) hisenda, Arxiu Històric de Lleida (AHLL).

13. Rs. 607, 729 i 246, s. Protocols. AHLL

14. *Estado que manifiesta el número de brazos disponibles, acemillas y transportes que tiene este pueblo con el valor de los jornales respectivos, dins 1859. Relació del preu dels fruits*. Caixa (C.) 95, s. segle XIX, Arxiu de la Paeria de Lleida (APLL).

15. *Preguntas realizadas por el Ministerio de Fomento a las Juntas de Agricultura*

de Lleida degueren ser arrendades (en diner o en espècie) a jornalers o a petits pagesos.¹⁶

Però com era possible que es paguessin arrendaments tan elevats? L'anàlisi dels conreus que es fan en aquestes terres arrendades pot ajudar a comprendre-ho.

QUADRE 2. *Conreus que es feren a les terres del Col·legi de l'Assumpció*

<i>finca</i>	<i>mitjan s. XVIII</i>	<i>començament s. XIX</i>	<i>mitjan s. XIX</i>
sot dels col·legials	C amb M (1761-65)	C amb al. M, AF (1800-04)	AF i al. A (1847-55)
Fontanet	V, O, AA* (1761-64)	V, O, al. AF (1795-99)	V, AA i al. O (1847-55)
Copa d'Or	C (1759-63)	C, V, al. AF (1803-07)	V i AA (1847-55)

* A l'arrendament anterior s'indica, a més, que hi ha terra campa i els arbres són fruiters. al=alguns / algunes; C=campa; V=vinya; O=olivera; M=morera; A=arbres; AF=arbres fruiters; AA=altres arbres.

La novetat residia en els arbres fruiters. El valor de llurs productes permetia acceptar uns arrendaments en les condicions esmentades, sense oblidar el paper de la vinya i les oliveres. Un estat de producció del 1857¹⁷ detalla els diversos productes frutícoles. És simptomàtic que es faci una relació detallada de la producció de les diverses fruites. No es vol exagerar la importància dels fruiters¹⁸ —encara que el 1857 és un any força negatiu per al sector agrari.¹⁹ Només es vol plantejar una hipòtesi que faci entenedora la

y *Sociedades Económicas...*, dins *Bancos agrícolas*, lligall 123 (Archivo del Ministerio de Agricultura).

16. E. VICEDO RIUS, *El proletariat rural al Segrià*.

17. *Estado que manifiesta los productos, consumos, necesidades y sobrantes de esta población...*, dins 1859. *Relació dels preus dels fruits*.

18. Producció de fruita a Lleida el 1857 (roves):

cireres	1.000	melons	800
albercocs	50	raïm	60.000
prunes	100	figues	200
peres	250	magranes	50
pomes	250	nespres	10
préssecs	100	codonys	30
síndries	150		

19. R. GARRABOU, *Un testimonio de la crisis de subsistencia de 1856-1857. El expediente de la Dirección General de Comercio*, «Agricultura y Sociedad», 14 (1980), ps. 269-356.

situació d'aquests arrendataris de petites parcel·les. A més, l'evolució dels preus del vi i de l'oli –especialment la del primer– era més favorable al productor que la trajectòria dels preus del blat.²⁰

QUADRE 3. *Moviment dels preus a Balaguer, 1840-1854*²¹

<i>anys</i>	<i>blat rals/qra</i>	<i>índex</i>	<i>vi rals/rova</i>	<i>índex</i>	<i>oli rals/rova</i>	<i>índex</i>
1840	55	100,00	4	100,00	36	100,00
1841	48	87,27	6	150,00	32	88,89
1842	64	116,36	6	150,00	36	100,00
1843	55	100,00	6	150,00	32	88,89
1844	50	90,91	5	125,00	56	155,56
1845	42	76,36	13	325,00	38	105,56
1846	56	101,82	13	325,00	32	88,89
1847	82,76	150,47	13	325,00	58	161,11
1848	47	85,45	13	325,00	41	113,89
1849	64	116,36	9	225,00	59	163,89
1850	50,50	91,82	9	225,00	59	163,89
1851	50,82	92,4	10	250,00	48	133,33
1852	52	94,55	13	325,00	52	144,44
1853	48,35	87,91	13	325,00	60	166,67
1854	55	100,00	16	400,00	48	133,33

20. La relació entre els preus del blat i de l'oli al mercat de Lleida presenta aquesta evolució (1849 = 100), on s'observa que a Lleida no tots els anys foren tan favorables a l'oli com en el cas de Balaguer:

<i>any</i>	<i>índex</i>
1849	100,00
1850	75,60
1851	82,53
1852	82,96
1853	72,07
1854	107,69
1855	106,44
1856	119,09
1857	130,77
1858	111,97

Els preus nominals són extrets de *Nota del precio medio...*, dins 1859. *Relació dels preus dels fruits*.

L'expansió de la vinya, l'olivera i els arbres fruiters –a més d'alguns altres productes– a partir del 1860 és un fet observat a Catalunya i al País Valencià (R. GARRABOU i J. PUJOL *La especialización de la agricultura mediterránea y la crisis. Cataluña y el País Valenciano*, dins R. GARRABOU (ed.), *La crisis agraria de finales del siglo XIX* [Barcelona 1988]).

21. Certificat fet pel batlle de Balaguer dels preus del període 1840-49 i *Noticia del precio medio... Periodo de 1845 a 1854 inclusives*. Registre III. 1 (1). Arxiu Municipal de Balaguer (AMB).

Una altra qüestió que cal plantejar és el tema de la intensificació de l'agricultura lleidatana. Si s'han fet progressos en aquest sentit en relació amb el segle anterior, es pot entendre millor com era possible que la sobreexplotació dels petits arrendataris fos molt rendible a la propietat sense que s'haguessin d'introduir determinats cultius de més alt valor comercial -fruita, vinya, etc.

Ens basem en dades elaborades per determinats municipis, que tenen molta aproximació i, en ocasions, presenten resultats contradictoris. Disposem de dades sobre collites i llavors emprades en la sementera pel que fa al terme de Lleida i per els anys agrícoles 1851-1852 i 1852-1853.²² Els rendiments, expressats com a relació collita/llavor, per a aquests dos anys considerats com una unitat serien: blat (6,91), ordi (13,95), i les faves, favons, cigrons i el panís (entorn de 4-5). Comparant aquestes dades amb aquelles que tenim referides a la primera meitat del segle XVIII s'observa un augment més que significatiu. Pel que fa al terme de Balaguer, disposem d'una major informació, que volem comparar amb unes dades més sistemàtiques i fiables, com són les de la zona regada del canal d'Urgell a partir del 1902.

QUADRE 4. Rendiment de la terra al terme de Balaguer²³

	<i>mitjana del 1851 i 1855</i>	<i>1869</i>	<i>collita/llavor 1871</i>
blat	15,38 hl/ha	10,24 hl/ha	8,76
ordi	10,63 hl/ha	7,32 hl/ha	2,69
sègol	3,40 hl/ha	6,94 hl/ha	0,86
civada	2,46 hl/ha	3,73 hl/ha	1,03
panís	3,50 hl/ha	6,37 hl/ha	10,00
cànem	—	1168,94 kg/ha	—
mongetes	—	1499,29 hl/ha	—
patates	3903,22 kg/ha	1026,29 kg/ha	—
vi	15,00 hl/ha	11,06 hl/ha*	15,00 hl/ha**
oli	4,32 hl/ha	0,17 "	

* Inclou les superfícies i les produccions de vi i aiguardent. Si només es consideren les del vi, el rendiment és 14,67.

** Partit de Balaguer (1876).

22. Estado que manifiesta las importaciones, existencias, consumos y exportaciones de este distrito municipal de Lérida..., dins *Relació dels preus dels fruits*.

23. Datos estadísticos de la producción agrícola en los años 1851, 1855, 1862 y 1867, Estado de las producciones, superficies de esta Ciudad de Balaguer (abril 1870) i *Estadística de los cereales cultivados en este distrito en 1871*. Registros III. 2 (1) i III. 2 (2) (AMB).

QUADRE 5. *Rendiment de la terra a la zona regada pel canal d'Urgell*²⁴
(hl/ha)

<i>any</i>	<i>blat</i>	<i>ordi</i>	<i>sègol, civada llegums</i>
1902	16,47	19,99	13,58
1903	15,77	19,57	13,47
1904	15,32	18,22	12,58
1905	15,00	14,77	8,88
1906	16,71	22,01	13,76
1907	15,73	17,20	12,49
1908	14,03	16,37	10,70
1912	16,26	20,98	15,30
1913	18,01	23,18	18,19

Els rendiments del blat a Lleida (1851-1853) i a Balaguer (1871) són importants, especialment aquests darrers. Els de Balaguer, expressats en hl/ha, són similars –però amb tendència a ésser inferiors– als de la zona del canal d'Urgell al començament del segle xx. Els rendiments de Lleida, on destaquen l'ordi, el blat i els favons i on els altres productes tenen nivells més baixos, semblen força creïbles. Però, en el cas de Balaguer, alguns rendiments –el sègol, la civada i el panís entre els cereals del 1851 i el 1855– semblen massa baixos, i això mateix es pot dir pel que fa a l'ordi, el sègol i la civada el 1871. El rendiment del vi, situat entorn de 15 hl/ha, és moderadament inferior als 18 hl/ha que l'*Avance* del 1889²⁵ dona per a la província de Lleida. Malgrat la fragilitat de les dades aportades, sembla observar-se un rendiment de la terra superior al del set-cents. Com a hipòtesi de treball, es pot considerar que l'agricultura de les terres de Lleida a mitjan segle XIX tenia uns rendiments superiors als del 1716. Les etapes del progrés no són gens clares a partir de les dades que tenim. Però no sembla estrany que, en aquestes condicions, els arrendaments signifiquessin per a la propietat unes rendes que, en unes condicions pitjors, no s'haurien pogut exigir.

Retrobant el cas de les terres del Col·legi de l'Assumpció, cal tenir present que l'arrendador era l'estat. Com es veurà en algun altre exemple posterior, la titularitat de l'estat de terres desamortitzades no significà una extracció d'excedent menor que si hagués estat en mans privades. Indubtablement, l'objectiu de les autoritats no era pas crear una pagesia econòmicament independent.

24. *Canal de Urgel. Memoria leída en la Junta General de señores accionistas correspondiente al año...* Arxiu del Canal d'Urgell (ACU).

25. DIRECCIÓN GENERAL DE AGRICULTURA, INDUSTRIA Y COMERCIO, *Avance estadístico sobre cultivo y producción de la vid en España formado por la Junta Consultiva Agronómica. 1889* (Madrid 1891).

Per exemple, el terme de Raïmat –que va pertànyer a la Pia Almoïna fins a la desamortització, institució de beneficència gestionada pel capítol de Lleida– era cultivat el 1843, quan ja el gestionava la Junta de Beneficència, per pagesos amb llicència temporal revocable.²⁶ Una diferència amb les llicències del segle XVIII consistia en el fet que havia d'haver-hi causes clares per tal d'invalidar-les abans de finalitzar els quatre anys de durada, mentre que al set-cents, malgrat la durada de tres anys, podia ésser suprimida amb causa o sense. El 1820, en plena vigència del règim senyorial, el pagès havia de pagar delme a l'onzena i terratge (part de fruits) a l'onzena al capítol, tal com succeïa el segle XVIII. L'extracció de producte pagès era del 18,18%. El 1843, suprimit ja el delme, s'havia de pagar un terratge major: un vuitè, això és, el 12,5% del producte. Malgrat haver-se reduït la quota global, se n'havia augmentat la part no decimal, la qual cosa té a veure amb l'intent d'extreure el màxim de producte pagès en moments de transició cap al nou sistema econòmic-social. El terme de Montagut, que passà de mans del capítol a l'estat durant el franquisme, implicava el pagament d'un terratge d'un cinquè. Si comptem que el delme i el terratge que prestaven a l'època feudal significaven globalment un sisè, es veu que dins la nova societat l'extracció de producte pagès s'incrementà moderadament, i es dirigí finalment cap a l'expropiació en els nostres dies. R. Congost ha posat de manifest que a la regió de Girona hi hagué propietaris que, un cop suprimit el delme, l'exigiren en els contractes, a més de la part de fruits.²⁷ Com es veu, la resistència de la propietat a veure reduïda la seva explotació del treball pagès és palesa. L'oposició de la pagesia que havia estat vassalla de Sant Joan de Jerusalem, els anys 1838-39, a pagar el terratge perquè considerava que era com un delme és ben significativa. És indubtable que la pagesia coneixia que els terratges eren una exigència de la propietat feudal tant en els establiments fets al darrer terç del set-cents com els formalitzats en altres èpoques –per senyoria territorial, segons els nostres criteris–, però també observava que els terratges tenien un valor superior al d'èpoques anteriors i que l'abolició del delme no els havia beneficiat com havien pensat.

José A. Morlins, administrador de les rendes de les comandes de Sant Joan de Jerusalem,²⁸ manifestava, el 19 de juny de 1838, que els veïns de Torres de Segre i de Soses que treballaven als termes de Gebut i Carratalà «no quieren satisfacer este derecho [terratge], protestando ser por vía de diezmo y que no se creen obligados a su pago; más habiendo estado a mi cargo esta

26. 1748-1843. Llicències Suc's, Raïmat i Vallfogona. Plec conservat en una caixa sense numerar (s. Pia Almoïna, APLL).

27. R. CONGOST, *Reflexions sobre la renda de la terra a la Regió de Girona...*

28. Les informacions sobre aquests conflictes sobre parts de fruits es conserven a L-168. *Administración rentas. Encomiendas 1838*, concretament el subplec *Gebut i Carratalà* (C. 133, s. Hisenda, AHLL).

encomienda por espacio de muchos años, he cobrado este mismo derecho de terraje al respeto de nueve una...». El 27 de juny advertia que si no es resolia el problema aviat «van a viciarse los demás pueblos que convinieron en pagar, negándose a ello...». Els justícies dels pobles tenen «llevadors», on consten diverses quotes de terratge per diferents parcel·les i fins i tot n'hi ha de lliures, «lo que prueba fue convenio antiguo a pagar un tanto de terraje al ceder el terreno...».

Per les mateixes dates els veïns de Sidamon es negaven a pagar el terratge (onzè). El batlle del poble es manifestava: «Así es que en 1822, en que nos regían iguales instituciones que ahora, se quitó el oncenno, y no ha mediado sobre él la menor reclamación aún en tiempos del despotismo; todos estos motivos hacen que el pueblo muestre toda la oposición al pago del oncenno;...».

Aquests dos conflictes sobre terratges mostren dues realitats: la inflexibilitat del nou règim a l'hora de mantenir la màxima extracció possible de renda de la terra per a la propietat²⁹ i el debat sobre rendes legítimes o no legítimes. El delme, malgrat que el 1838 finalment es va recaptar, fou abolit definitivament, mentre que la renda d'origen «contractual» es mantingué i aquest seria el cas del terratge. Però la pagesia sabia que, quan començà a treballar la terra, el terratge era una exigència inevitable dels contractes, els quals, a causa del control de la terra per part de la classe feudal, no es feren a partir d'una relació entre iguals.

Resulta molt significativa l'afirmació de Josep Antoni Morlins quan explica que el terratge era un novè i que ell l'havia cobrat en el passat. ¿Qui era aquest personatge? Segons el registre de la contribució comercial i industrial del 1857,³⁰ Morlins pagava 1725.68 rals anuals com a «comerciante capitalista» i tenia set grups de vuit cavalls que servien per a la diligència (253,34 rals per cada grup). Aquest individu es presenta com un arrendatari de drets feudals a les acaballes del règim senyorial, i el 1857 com un comerciant que, a més, participa en el transport de l'època. Sembla un bon coneixedor de l'extracció de renda pagesa i dels circuits comercials de l'època. És, doncs, un home clau perquè el nou règim liberal pugui continuar obtenint l'excedent pagès i comercialitzar-lo. Com es veurà més endavant, segons Carme Solsona, aquest individu adquirí 458 jornals de terra a la

29. Aquesta duresa del règim liberal a l'hora d'exigir el pagament –fins i tot els endarreriments de llargs períodes de temps– dels censals, censos i lluïsmes que abans rebien els monestirs, ja va ser destacada per Joan MERCADER, *Incidències político-socials damunt la propietat monacal catalana en el primer terç del segle XIX*, «I Col·loqui d'Història del Monaquisme Català», vol. 1 (Santes Creus 1967), ps. 183-208; i *Darrers lluïsmes atorgats pel Monestir de Poblet per raó de senyoria*, «Miscel·lània Populetana», ps. 591-600 (Abadia de Poblet 1966). L'obra dispersa d'aquest autor ha estat reeditada a «Homenatge al Dr. Joan Mercader i Riba», edició coordinada per Josep M. TORRAS i Pere PASCUAL (Igalada 1987).

30. *Año de 1857. Matrícula de la contribución industrial y de comercio de la capital* (R. 537, s. Hisenda, AHLL).

província de Lleida entre el 1838 i el 1851. Un estudi més detallat d'aquest tipus de personatges podria confirmar la impressió que en tenim: l'explotació de la pagesia en el marc del nou règim liberal fou possible ja que hi contribuïren amb la seva experiència tota una sèrie d'individus que ja havien fet aquest paper en l'època senyorial.

Dificultats en la recaptació de les rendes pageses rebudes per l'estat de béns desamortitzats es palasen en l'ordre que donà el 28 de setembre de 1838 el governador militar de Lleida, a petició de Morlins, «*relativo al auxilio para verificar el cobro de los censos que el pueblo de Corbins i otros están adeudando a aquella administración...*». Així mateix, l'intendent, a petició de Morlins, demana el 15 de gener de 1839 als batlles dels pobles propers als termes de Vencilló, Gebut i Utxesa que, si no donen els noms dels veïns que s'aprofiten de les pastures dels dits termes, «*se les exigirá de bienes propios el valor que han tenido dichas yerbas por un año de arriendo*». La guerra també dificultà l'activitat extractiva de l'estat: l'arrendament de Malpartit es feia d'amagat –no en pública subhasta–, i no hi consta el fiançador, ja que es trobava en zona ocupada. A més, es posaran en funcionament noves formes de recaptació: el comú de Torres de Segre fou autoritzat per la Intendència a recaptar directament els drèts. Sembla que era una fórmula que oferia més garanties que la d'utilitzar administradors, malgrat que és l'únic cas que hem constatat. Quan, cap a la fi del 1838, Morlins deixà l'administració de les rendes de les comandes de Sant Joan, aquella es dividí en quatre districtes (Lleida, Arbeca, Tàrrega i Balaguer). Aquesta «comarcalització» de la recaptació vol ésser més eficient en moments de guerra.³¹

L'anàlisi de la desamortització ens permetrà de veure en quin grau els diversos sectors pagesos es beneficiaran de les subhastes en les diverses desamortitzacions.³² Es pot observar que, a les terres de Lleida –i no només aquí–, els compradors eren els pagesos o altres individus amb més capacitat econòmica dins la comunitat rural.

S'observa, així mateix, la important penetració de capital comercial-industrial exterior –parcialment destinat a la compra de terres desamortitzades– i el disseny d'una enorme operació d'extracció del producte pagès com a contrapartida al finaçament³³ i la construcció del canal d'Urgell, utilitzant una de les fórmules típiques de l'època feudal com és la creació d'una part de fruit (un novè) durant un segle.

31. L-168. *Administración rentas. Encomiendas 1838*. Diversos subplecs.

32. Fontana insisteix en el paper que s'havia assignat a la desamortització dels béns comunals dels pobles per tal de crear una massa de petits propietaris pagesos, que alhora que defensaven llurs propietats, donaven suport també a la propietat burgesa en general (J. FONTANA, *La desamortización de Mendizábal y sus antecedentes*, dins *Historia agraria de la España contemporánea*, vol. 1, ps. 219-244).

33. La poca capacitat financera de la pagesia de l'Urgell s'analitza a J. MATEU, *La pagesia urgellenca abans del Canal* (Barcelona 1982).

QUADRE 6. *Balanç de la societat del Canal d'Urgell (1885 i 1903; en pessetes)*

		1885	1903
ingressos	cereals	312880,27	576784,87
	verema	139735,12	113876,76
	tardanies	19297,19	27258,39
olives		61200,10	130809,02
	productes generals	23847,49	246071,17
	total	556960,17	1094800,21
despeses		326754,10,	561127,14
diferència		230206,07	533673,07

La diferència representa, respectivament, el 41,33% i el 48,75% dels ingressos bruts obtinguts. La *Memòria* del 1903 manifesta que, si s'afegeix a la diferència el saldo de l'any anterior (71.040,44 pts.), «podrà destinarse al pago de intereses y amortización de la deuda flotante la cantidad de 36.282,81 pesetas, quedando 568.430,7 pesetas para el pago de intereses de obligaciones». Es tracta, doncs, de benefici net, la qual cosa s'ha d'interpretar com que la Societat havia obtingut en els dos anys esmentats més del 4%³⁴ de la collita de tot l'Urgell com a benefici. Cal tenir present que la contribució rústica de tota la zona s'elevà, el 1864, a 318.716,8 ptes., i el 1901 era ja de 448.530,51 ptes.³⁵ El valor del novè el 1885 –556.960,17– superava amb escreix el valor de la contribució territorial de la zona, mentre que el 1903 quasi bé el triplicava. El canal principal tingué un pressupost total de 14,4 milions de pessetes,³⁶ xifra a la qual cal sumar la resta de l'obra. Però, com s'ha vist, l'enorme apropiació de producte pagès permeté de tota manera uns beneficis impressionants, situació que havia de dur a importants conflictes –per exemple, davant els intents, els anys 1880, de la Societat del Canal d'obtenir una concessió a perpetuïtat, o bé quan, el 1933, la pagesia urgellenca es negà a pagar el novè.³⁷

Es comprova l'enorme benefici net que la Societat Canal d'Urgell obtingué fins a la cessió, a la dècada del 1960, de tota la infraestructura a la Comunitat de Regants del Canal d'Urgell. El desenvolupament del capitalisme català es caracteritza per la subordinació de l'agricultura –malgrat llurs avenços– al desenvolupament industrial i comercial, cada cop més integrat a un mercat sense fronteres nacionals.

34. Per exemple, el 1885 el 41,33% d' $1/9 = 0.0459$, que expressat en % significava el 4,59% de la collita.

35. *Canal de Urgel. Nota de las alteraciones que han sufrido los pueblos regantes en población, riqueza, etc. desde el año 1864 a 1901* (ACU).

36. J. ZULUETA, *Canales de riego* (1919 [?]).

37. M. LLADONOSA, *Un conflicte agrari: el canal d'Urgell i el pagament del novè*, «Recerques», 7 (1978), ps. 117-124. J. IGLÉSIES, *Els conflictes del Canal d'Urgell* (Barcelona 1968).

Sobre la desamortització a les terres de Lleida

Els estudis de Carme Solsona³⁸ mostren que la desamortització, a la província de Lleida, entre el 1838 i el 1851, permeté que dels 42.900 jornals subhastats, el 50,83% (21.804 jornals) anessin a parar a mans de 43 persones. Només cal citar alguns noms coneguts: Ignasi Girona i Companyia, 1.798 jornals; Josep Antoni Morlins, 458 jornals, etc. Però no s'ha de menystenir que el 23,3% de la terra subhastada anés a mans del 90% dels licitadors (261 persones), la qual cosa significa una mitjana de 38 jornals per licitador. Aquest fet mostra que existia un sector moderadament benestant que va poder accedir a una part de la terra.

Hem pogut analitzar un conjunt de cent subhastes, cada una de les quals constituïda per diversos elements (terres, molins, etc.) de béns pertanyents a l'anomenada desamortització civil i fetes entre el 18 de desembre de 1858 i el 15 de desembre de 1860;³⁹ s'han analitzat, només els béns pertanyents al Segrià, l'Urgell, les Garrigues i la Noguera i s'ha fet una atenció especial a les terres i al principal mitjà de producció del món agrari lleidatà, els molins. Es confirma l'existència d'un sector benestant que tingué accés als béns desamortitzats, malgrat que alguns termes rurals (Raïmat i Suc)s⁴⁰ i alguns altres elements no foren, per la seva magnitud, accessibles als sectors benestants de les terres de Lleida.

QUADRE 7. *Preu de mercat (rals per jornal) al Segrià*

interval rals/j	inversió total		casos		jornals afectats		preu mitjà rals/j
	rals	%	núm.	%	j	%	
<= 1000	503119	(27,53)	65	(52,85)	1723,40	(86,78)	291,93
1000-2000	181515	(9,93)	20	(16,26)	133,26	(6,71)	1362,11
2000-4000	46945	(2,570)	8	(6,50)	15,63	(0,79)	3003,52
4000-6000	113535	(6,21)	5	(4,07)	22,75	(1,15)	4990,55
6000-8000	53.850	(2,95)	7	(5,69)	8,05	(0,41)	6689,44
8000-10000	362540	(19,84)	4	(3,25)	40,26	(2,03)	9004,97
10000-15000	360790	(19,74)	6	(4,88)	31,84	(1,60)	11331,34
+ de 15000	205185	(11,23)	8	(6,50)	10,76	(0,54)	19069,24
total	1827479	(100)	123	(100)	1985,95	(100)	920,00

38. C. SOLSONA, *La desamortització a la província de Lleida. 1838-51*, tesi doctoral en curs d'elaboració.

39. Documentació conservada al R. 72, s. Hisenda, AHLL.

40. El terme de Raïmat, de 6.203 jornals, fou venut, en els tres anys estudiats, tres vegades: la primera a Josep Pich, de Barcelona, per 4.027.440 rals; la segona, a Francesc Jové, de Barcelona, per 3.000.000 de rals; i, finalment, a Agustí López, per 2.009.000 rals. A les tres subhastes hi hagué oferent a Madrid, que no aconseguí en cap cas superar l'oferta de Lleida. El terme de Suc)s, de 4.360,08 jornals, fou adquirit per Francesc Jové, de Barcelona, per 2.621.000, sense competència en la subhasta de Madrid. Tots dos casos palesen, d'una manera

QUADRE 8. *Preu de mercat (rals per jornal) a l'Urgell*

interval rals/j	inversió total		casos		jornals afectats		preu mitjà rals/j
	rals	%	núm.	%	j	%	
<= 1000	207654	(27,16)	42	(44,21)	368,61	(62,65)	563,34
1000-2000	165940	(21,71)	17	(17,89)	132,76	(22,56)	1249,92
2000-4000	183666	(24,03)	15	(15,79)	59,57	(10,12)	3083,20
4000-6000	67655	(8,85)	6	(6,32)	13,58	(2,31)	4981,96
6000-8000	61195	(8,01)	2	(2,11)	8,00	(1,36)	7649,38
8000-10000	—	(—)	—	(—)	—	(—)	—
10000-15000	68148	(8,92)	9	(9,47)	5,35	(0,91)	12737,94
+ de 15000	10160	(1,33)	4	(4,21)	0,50	(0,08)	20320,00
total	764418	(100)	95	(100)	588,37	(100)	1299,21

QUADRE 9. *Preu de mercat (rals per jornal) a les Garrigues*

interval rals/j	inversió total		casos		jornals afectats		preu mitjà rals/j
	rals	%	núm.	%	j	%	
<= 1000	106522	(66,94)	35	(76,09)	211,74	(95,27)	503,08
1000-2000	7790	(4,89)	4	(8,79)	5,13	(2,31)	1518,52
2000-4000	5000	(3,14)	1	(2,17)	2,00	(0,90)	2500,00
4000-6000	2870	(1,80)	1	(2,17)	0,63	(0,28)	4555,56
6000-8000	14050	(8,83)	2	(4,35)	2,08	(0,94)	6754,81
8000-10000	4900	(3,08)	1	(2,17)	0,58	(0,26)	8448,28
10000-15000	—	(—)	—	(—)	—	(—)	—
+ de 15000	18010	(11,32)	2	(4,35)	0,10	(0,04)	180.100,00
total	159142	(100)	46	(100)	222,26	(100)	716,02

QUADRE 10. *Preu de mercat (rals per jornal) a la Noguera*

interval rals/j	inversió total		casos		jornals afectats		preu mitjà rals/j
	rals	%	núm.	%	j	%	
<= 1000	89755	(21,64)	26	(43,33)	348,83	(81,91)	257,34
1000-2000	43890	(10,58)	8	(13,33)	34,16	(8,02)	1284,84
2000-4000	65680	(15,84)	11	(18,33)	25,33	(5,95)	2592,97
4000-6000	—	(—)	—	(—)	—	(—)	—
6000-8000	18000	(4,34)	1	(1,67)	2,58	(0,61)	6976,74
8000-10000	3065	(0,74)	1	(1,67)	0,38	(0,09)	8065,79
10000-15000	170225	(41,05)	11	(18,33)	13,08	(3,07)	13014,14
+ de 15000	24070	(5,80)	2	(3,33)	1,50	(0,35)	16046,67
total	414685	(100)	60	(100)	425,86	(100)	973,76

diferent, les dificultats que presentava el desenvolupament d'uns termes que encara no eren de regadiu.

Els quadres 7-10 reflecteixen determinades informacions sobre les cent subhastes de béns desamortitzats de caràcter civil, i es refereixen exclusivament a terres, sense comptar-hi els termes de Raïmat i Sucs. D'antuvi no s'observen grans diferències en el preu mitjà de les terres comprades a les quatre comarques considerades. Excepció feta de l'Urgell, les altres tres comarques es caracteritzen per finques que tenen un valor individual igual a 1.000 rals o inferior. A l'Urgell, si bé aquestes són la majoria, existeix una franja important entre 1.000 i 2.000 rals. Aquests quadres mostren que les terres, bàsicament dels comuns i d'institucions de beneficència, no tenien un preu de venda extraordinari, la qual cosa les feia accessibles a un sector amb certes possibilitats econòmiques de la pagesia. Malgrat la possibilitat de pagar el preu a terminis, ja no es tracta d'una operació similar als establiments —almenys als establiments que al set-cents exigien una entrada i cens reduïts, tot i que cada any la producció fos gravada per una part de fruits. Ara la terra va esdevenint una mercaderia, i no són pocs els pagesos que no tenen accés a cap de les terres desamortitzades. La xifra de jornals subhastada només és de 3.222,44 jornals, però s'ha de tenir en compte que només considerem una part de la terra d'aquest origen, que bàsicament devia ser comprada per veïns de zones properes a la localització de les finques. Però fins i tot en aquest tipus d'adjudicacions existiren adjudicataris que destacaren sobre el conjunt per la compra de diverses peces de terra.

QUADRE 11. *Compradors de Lleida que invertiren més de 40000 rals en les subhastes de béns civils (18-XII-1858 / 15-XII-1860) i contribució territorial d'aquests el 1856 (rals)*

	<i>béns comprats</i>		<i>contribució</i>
	<i>núm.</i>	<i>valor</i>	<i>territorial</i> ⁴¹
Camil Boix	17	203730	103
Josep Maria Canalda	75	310834	653
Ignasi Carreras	6	237020	349
Eusebi Freixa	7	81080	no consta
Joaquim Garrell	1	40000	no consta
Bru Giménez	10	292747	no consta
Rafael González	1	60630	no consta
Lluís Miret	12	825575	no consta
Manuel Pereña	24	209439	13
Josep Pinós	1	70010	1083
Gaspar Rubiol	14	67592	no consta
Domènec Ruestes	37	177673	no consta
Josep Serra	2	1210200	133
Francesc Torrens	2	50600	7

41. *Ciudad de Lérida. Lista cobratoria de la contribución territorial del año 1856.*

Resulta sorprenent l'absència d'una sèrie de compradors de terres desamortitzades en les relacions de contribució territorial. Però, si s'analitza la matrícula industrial i comercial del 1857,⁴² s'observa la presència de molts d'aquests i, a més, es fa palès que alguns dels individus que consten a la contribució territorial també són presents a la comercial i a la industrial. Lluís Miret contribuïa com a «*comerciante capitalista*» (1.725,68 rals), per dos molins fariners de tres moles cadascun (555,22 rals en cada cas), per l'arrendament de l'Almodí de Lleida (399,62) i per l'arrendament dels molins fariners de la ciutat de Lleida (626,46). Bru Giménez contribuïa, com a comerciant en bestiar mulatí, per valor de 396,97 rals. Josep Serra, mercader de teles al detall, pagava 871,32 rals. Ignasi Carreres, que tenia un magatzem de teixits, contribuïa per valor de 1.297,44 rals. Eusebi Freixa, agent de negocis, en pagava 132,5. Manuel Pereña, arrendatari del dret de pas pel pont de la Pobla de Segur (186,56), tenia altres rendes: un cafè (725,16) i tres taules de billar (357,22). Aquestes dades, que no són fruit d'una anàlisi sistemàtica de l'esmentat registre, sinó més aviat d'una observació individualitzada, mostren l'existència d'una inversió per part dels comerciants i homes de negocis en la compra de terra desamortitzada. Aquesta inversió en terra, o en mitjans de producció que s'hi relacionaven, ja ha estat confirmada pel que fa al darrer terç del segle XVIII. Ara el procés continua. Lluís Miret, que el 1857 figurava com a arrendatari dels molins municipals de Vilanoveta i de Cervià, obtingué el 2 de gener de 1859, i sense cap mena de competència, la propietat del molí de Vilanoveta per un preu de 432.000 rals, justament el valor de la capitalització calculada per hisenda pública. El molí de Cervià anà a parar a mans de Josep Serra, el qual oferí 1.200.000 rals, xifra moderadament superior a una oferta feta a la subhasta de Madrid. Serra oferí només un 16% més del valor de la capitalització. No ha d'estranyar la poca competència existent, atès que la gran majoria dels veïns de Lleida i de la zona propera tenien una capacitat financera en general reduïda o, en determinats casos —la gran majoria d'aquells als quals ens hem referit amb el qualificatiu «benestant»—, moderada.

L'anàlisi del subsidi industrial i comercial del partit de Lleida (1845)⁴³ permet comprendre les poques possibilitats d'invertir en terra per part del capital comercial i industrial. Només 33 pobles contribuïen amb més de 1.000 rals, entre els quals destaca Lleida (93.712), Balaguer (15.632), Tàrrrega (15.408), les Borges Blanques (4.424) i Arbeca, Alcarràs, Serós i Aitona, entre 3.000 i 4.000 rals.

42. Año de 1857. *Matrícula de la contribución industrial y de comercio de la capital.*

43. Año 1845. *Contaduría de Rentas unidas de la Provincia de Lérida. Libro de cuentas con los pueblos del partido de la capital por la contribución de subsidio industrial y de comercio* (R. 646, s. Hisenda, AHLL).

Tornant a les cent subhastes de béns civils, si excloem els adquirentors de Lleida, només 18 individus compraren béns a les comarques esmentades per un valor individual superior a 30.000 rals: 5 eren de Balaguer, 2 de Vilagrassa, 1 de Maldà, 1 d'Alguaire, 1 de Sunyer, 2 de Sant Martí de Maldà, 2 d'Artesa de Segre, 1 de Sonadell, 2 d'Artesa de Lleida i 1 de l'Espluga Calba.

Si s'analitza el factor multiplicador, definit com la relació entre el preu pagat per l'adjudicatari i el preu de la taxació —o de capitalització si aquest és major que el preu taxat—, s'observen diferències comarcals més significatives. Vegem-ho. Al Segrià, el 47,97% de les terres multiplicaren el valor entre 2,01 i 4, el 29,27% s'adjudicaren entre un valor igual o fins i tot doble de l'inicial i un 13,01% es vengueren entre 4,01 i 6 cops més cares que el preu inicial. A les Garrigues, només el 45,65% superaren el factor multiplicador 2 i no superaren el quatre. A l'Urgell, el 47,37% no superà el factor 2, el 40% estigué entre 2,01 i 4 i el 7,37% tingueren factors entre 4,01 i 6. A la Noguera, els percentatges foren 43,33, 36,67 i 11,67. Sembla clar que al Segrià la pressió de la demanda fou lleugerament superior a la de les altres comarques. Ben segur que no devia ser aliè a aquest fenomen el fet de la important presència del regatge. A l'extrem contrari, cal advertir que un ampli conjunt de terres de propis de l'Albagés (les Garrigues) no aconseguiren adjudicatari, segurament per les dificultats d'obtenir-ne una mínima rendabilitat. Aquestes terres no adjudicades figuren, lògicament, al quadre 9.

Les terres del Col·legi de l'Assumpció foren adquirides en una de les subhastes estudiades, respectivament, per Lluís Miret, Camil Boix i Bru Giménez, considerant-se una rendabilitat mitjana de 17,36 lliures anuals per jornal, mentre que als arrendaments de mitjan segle XIX aquesta s'avaluava en 23,77. Resta palès que l'estat infravalorà el rèdit de les terres per tal d'incentivar l'interès dels inversors, que, indubtablement, cercaven el màxim benefici. A més, el preu pagat en la subhasta superà les 40.000 lliures per cada una de les tres finques, la qual cosa impossibilitava l'accés a aquestes terres a la major part de la pagesia.

A les cent subhastes estudiades hi consta la compra de 24 molins en les quatre comarques esmentades.

QUADRE 12. *Molins comprats*

<i>interval rals</i>	<i>inversió total</i>		<i>núm. casos</i>	<i>%</i>
	<i>rals</i>	<i>%</i>		
<= 25000	110983	4,16	7	29,17
25000-50000	252683	9,46	8	33,33
50000-100000	292510	10,96	4	16,67
100.000-500.000	813600	30,47	4	16,67
+ de 500000	1200000	44,95	1	4,17

Les dificultats, per a la majoria de la pagesia, d'accedir a una terra s'amplien en el cas de l'adquisició d'un molí. Si bé un 29,17% dels molins es vengueren a un preu inferior a 25.000 rals —però mai inferior a 10.000—, la gran majoria significà quantitats superiors. Entre els compradors es repeteixen alguns dels compradors destacats de terra.

La transició cap al nou règim econòmic accentuà encara més la diferenciació social a les terres de Lleida. La desamortització beneficià molt poc els sectors menys benestants de la pagesia.⁴⁴ La redempció dels censos emfitèutics per part del sector pagès que en gaudia fou una realitat, pels indicis que en tenim, tardana, però que permeté la consolidació de la propietat d'una part àmplia de la pagesia. Aquesta petita propietat ha sobreviscut —no sense canvis— fins a l'actualitat. Les formes de resistència són múltiples però no entren a l'àmbit de la present anàlisi.

44. Com es desprèn del nombre de beneficiaris a partir de les dades de Carme Solsona o de les que ofereix l'autor d'aquest treball.